

Literatuur over inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat

Helma Hurkens, augustus 2022

Overzicht van literatuur over inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat. Het zijn publicaties die gemaakt zijn door mensen die in dit werkveld werkzaam waren, onderzoek en beschrijvingen van dit werk en literatuur die relevant is als achtergrond omdat ze over belangrijke aspecten van dit werk reflecteren. Veel van de genoemde literatuur is al wat ouder. Ik maakte dit overzicht voor Netwerk DAK voor studenten, onderzoekers en voor medewerkers van inloophuizen die zich in de geschiedenis en achtergrond willen verdiepen. Het is geen uitputtend overzicht.

De literatuur over het werk van inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat kun je onderverdelen in twee soorten. Er is literatuur die de werkwijze beschrijft en doordenkt en er is literatuur die de link met de christelijke kerken en traditie onderzoekt.

LITERATUUR OVER DE WERKWIJZE

Binnen dit werkveld wordt de presentie benadering veelal genoemd als werkwijze. Presentie is vooral een houding van de professional. Tijd, aandacht en het opbouwen van een relatie zijn belangrijk, evenals aanpassen aan het tempo, oog voor de leefwereld en ingaan op de vragen die gesteld worden. Werkwijze omvat daarnaast nog meer: hoe handelen medewerkers en hoe is het werk georganiseerd.

Een goed overzicht van het werkveld biedt **Meer dan een dak. Laagdrempelige presentie voor kwetsbare burgers**, 2017. Het geeft inzicht in het werk dat inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat verrichten voor en met mensen die (tijdelijk) een steuntje in de rug kunnen gebruiken, die behoefte hebben aan een luisterend oor, aan praktische hulp of een plek om op verhaal te komen. Meer dan honderd organisaties met een christelijke achtergrond geven in steden, buurten en dorpen onvoorwaardelijke aandacht en laagdrempelige hulp aan mensen die – tijdelijk – een steuntje in de rug kunnen gebruiken.

In het artikel **Presentie en community**, 2021, reflecteert buurtpastor Titus Schlatmann over het belang van gemeenschapsopbouw en de kracht van buurtbewoners die samen werken.

Enkele jaren daarvoor verscheen Drugs- en straatpastoraat, **Presentie voor 'heel de mens'**, 2005. Samensteller Hermen van Dorp beschrijft de werkwijze van het straatpastoraat en schetst de situatie van 13 organisaties voor straatpastoraat op dat moment.

Het **Praktijkboek Presentie** geeft studenten en professionals inzicht in de presentiebenadering over de volle breedte. De presentiebenadering werd in 2014 beschreven door Andries Baart. Hij baseerde zich daarbij op het werk van twee buurtpastores in Utrecht. Zijn werk gaf taal, concepten en praktische handvatten, waarmee beroepskrachten over hun werk konden reflecteren en het belang ervan konden uitleggen aan ambtenaren, fondsen en samenwerkingspartners. Hij maakte elementen van de methode van het buurtpastoraat geschikt voor gebruik in het seculiere welzijnswerk.

Het praktijkboek bespreekt de thema's die binnen de presentiebenadering een centrale rol spelen en de manier waarop deze thema's in de praktijk kunnen worden uitgewerkt. Aandacht voor en toewijding aan de cliënt en het belang van relationeel werken staan centraal.

In het artikel **Empowerment als uitdagend kader**, beschrijft Tine van Regenmortel het empowermentparadigma als een bruikbaar kader om na te denken over sociale insluiting en moderne zorg. Het woord 'empowerment' wordt tegenwoordig te pas en te onpas gebruikt. Het

wordt helaas vaak versmald tot persoonlijke groei. Dat is te beperkt want empowerment kijkt ook naar de maatschappelijke factoren. Zo opgevat is 'empowerment' belangrijk bij inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat waar gewerkt wordt aan een samenleving waarin ieder mens mee kan doen. Empowerment impliceert een krachtgerichte zorg waarbij aansluiten bij de leefwereld en participatie van mensen in een kwetsbare maatschappelijke positie de uitgangspunten zijn. Empowerment laat zich concreet vertalen aan de hand van geëigende methodieken. Dit alles noopt tot krachtgerichte organisaties en een empowerend beleid.

De kernideeën van empowerment worden door Van Regenmortel beschreven aan de hand van drie begrippenparen:

- sociale inclusie en actief burgerschap,
- vermaatschappelijking en kwartiermaken,
- eigen kracht en gedeelde verantwoordelijkheid.

Empowerment gaat niet alleen om personen, het gaat ook om het versterken en verbinden van organisaties en groepen in de samenleving.

Empowerment combineert focus op krachten met de erkenning van kwetsbaarheden en met respect voor ervaringdeskundigheid.

Het boek **Bind-kracht in Armoede** is zeer bruikbaar voor wie waarde hecht aan empowerment en presentie. Het wil professionals en vrijwilligers ondersteunen die op weg gaan met gekwetste mensen. Het eerste boek biedt theoretische achtergronden: waarom gaat het zo vaak mis in de hulpverlening aan mensen die leven in armoede? Het tweede deel geeft methoden van werken, tips en oefeningen.

Van klacht naar kracht, 2011, beschrijft stap voor stap de werkwijze die werd ontwikkeld door de Stichting Samenwonen-samenleven. Zij beschrijven hun werk als activerende presentie en leggen de nadruk op het aansluiten bij vrijwilligersorganisaties, sleutelfiguren en vertrouwenspersonen. De stichting komt voort uit de Amsterdamse diaconie. Inmiddels is het een sociale onderneming met als motto: Helpers helpen waar geen hulp is.

In de handreiking '**Samen bouwen aan een dak, werken met kwetsbare vrijwilligers**' 2019, een uitgave van Netwerk DAK, vind je ervaringen, dilemma's en reflectie op het werken met vrijwilligers in een kwetsbare maatschappelijke positie. Immers, als iedereen mee mag doen, dan komen er al gauw mensen met een kwetsbare maatschappelijke positie die vrijwilliger willen worden en zich mede verantwoordelijk voelen. Wat betekent dat voor de organisatie? De handreiking is gebaseerd op de praktijk van inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat.

Processen van empowerment en gemeenschapsvorming verlopen niet in een rechte lijn, is te lezen in **Zo wordt het spel gespeeld**. Dit boek is geschreven door zes pastorale beroepskrachten die reflecteerden op hun praktijk. De ervaringen zijn te lezen als succesverhalen, maar vaak ook als breekmomenten. Lang niet alles lukt. Medewerkers proberen zich kwetsbaar op te stellen en zijn zelf ook in het geding. Verschillende aspecten komen aan de orde. Hoe kunnen er betekenisvolle plekken groeien in de stadswijk, die ook gestigmatiseerde mensen in sluiten? Hoe groeit daar eigen kracht in een eigen sfeer van een inloophuis? Hoe ontwikkelen beroepskrachten en vrijwilligers die houding van kwetsbaarheid en ontvankelijkheid?

Exposure helpt om op een andere manier naar de stad te kijken. De methode is ontwikkeld op plekken van achterstelling en uitsluiting in Rotterdam. 'Op exposure gaan' is onderdeel van

trainingen bij Trainingscentrum Kor Schippers. In het artikel **Wandelen zonder doel – Jezelf blootstellen aan de stad**, 2015, beschrijft Joke Visser hoe exposure helpt om op een andere manier naar de stad te kijken. Joke Visser was trainer bij Trainingscentrum Kor Schippers.

Als aan de Keukentafel, 2015, Marchien Timmerman onderzoekt het werk en de vragen van vrijwilligers in vijf inloophuizen die staan in een lange traditie van missionaire presentie. Dit boek uit 2015 bevat nuttige aanbevelingen voor hen die vrijwilligers begeleiden.

LINK MET DE CHRISTELIJKE KERKEN EN TRADITIE

Inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat zijn opgericht vanuit de kerken en hebben in meer of mindere mate nog steeds banden met de kerken.

Het werk van de organisaties die in Netwerk DAK samenwerken, staat in een traditie die zo oud is als het christendom zelf, en moet als een volwaardige vorm van kerkelijk werk gezien worden. Herman Noordegraaf schets in **Diaconie en caritas in deze tijd**, 2011, een inleiding gehouden tijdens een landelijke dag van Netwerk DAK, waarom dit werk van oudsher bij diaconie en caritas hoort.

Interessant om zicht te krijgen op de christelijke wortels van het werk is **Missionaire Presentie 2002** van Frans Wijssen. Voor het tijdschrift van Urban Mission, de voorloper van Netwerk DAK schetste de Nijmeegse missioloog in zes pagina's op heldere wijze de achtergronden van de begrippen 'missionair' en 'presentie'. Hij benoemt onder andere de voortdurende pendelbeweging tussen een op uitbreiding van de kerk gerichte missie-opvatting en het ontdekken van Christus bij anderen.

Kerkelijke presentie in een oude stadswijk, 1990, is een onderzoek door Kor Schippers naar het buurtpastoraat in het Oude Westen in Rotterdam. Het schetst de buurt en de aanpak van het dan nog experimentele werk van het buurtpastoraat. Deze aanpak wijkt af van kerkelijk werk tot dan toe, omdat men niet een boodschap wil brengen, maar sporen van God ontwaart in de wijk. De relatie van het werk tot de kerken en de christelijke traditie is niet eenvoudig, wordt geconstateerd. Enerzijds immers wordt het werk gefinancierd vanuit de kerken. Anderzijds schept de keuze om zo dicht mogelijk bij de belevingswereld van de buurtbewoners te zijn, afstand tot de kerken.

In 2010 verscheen '**De kramp voorbij**', het proefschrift van Jannet van der Spek. De eerste 200 pagina's geven een overzicht van theologiseren over kerkelijke aanwezigheid in de marge van de samenleving. Dit viel vaak onder de noemer zending en apostolaat. Het tweede deel is gebaseerd op interviews met beroepskrachten. Wie zicht wil krijgen op de voorlopers van het buurtpastoraat, vindt hier een mooi overzicht. Zij onderzoekt de theologische en ecclesiologische dilemma's die voorkomen bij kerkelijk werkers aangesteld om op grond van het evangelie aanwezig te zijn in buurtpastoraat en inloophuis. Ondanks het verlangen om de hele kerkgemeenschap te betrekken bij dit werk, ziet ze dat een zekere afstand vaak het beste werkt. Het is een spanning die blijft. Een andere blijvende spanning is die tussen het evangelie ter sprake brengen of juist daar over zwijgen. Interessant: "de ontdekking dat de zending ook gebaat lijkt bij een vorm van verbondenheid met de kerk, hoe weerbarstig en gespannen die verbondenheid in praktijk vaak ook is. Dat wil zeggen, als het lijntje knapt en de band verbroken wordt, leidt dit niet automatisch tot een grotere vrijheid om zich te verbinden met de leefwereld van de mensen in de buurt. De ruimte kan dan leegte worden, die bezet wordt door weer andere belangen bijvoorbeeld van de overheid."(209)

Oog in Oog, 2017, Rob van Waarde kiest ervoor om te spreken van exposure benadering waar anderen spreken van presentie benadering. Hij focust op de beroepskracht die via exposure trainingen in een voortgaand leerproces verbinding maakt met mensen die vanuit de samenleving als marginaal

worden gezien. Theologische en filosofische inzichten gebruikt hij om te duiden wat er gebeurt in de relaties tussen beroepskracht en bewoners. Ook in deze publicatie een beschrijving van de voorgangers van het buurtpastoraat.

De artikelen gebundeld in **Almachtig kwetsbaar, 2006**, bieden persoonlijke ervaringen en reflecties op die ervaringen. Hier wordt de katholieke kant meer belicht. Ze laten zien hoe 'presentie' geworteld is in de missionaire traditie. Tom Boesten begint met een weergave van de presentiegedachte binnen de missionaire traditie van religieuzen. Hij schetst de verbinding met het werk van religieuzen in de missie. Hij ziet een overeenkomst in het meeleven en meewerken in de vreemde omgeving van missionarissen overzee en de keuze om te werken in achterstandswijken, in gevangnissen. Een keuze die veel in Heerlen afgestudeerde theologen maakten. Buurtpastor Alexandra de Krijger beschrijft op indringende wijze haar tocht met een moslimvrouw door de Nederlandse woestenij van regels en bureaucratie. Justitiepastor Ryan van Eijk blikt terug op het contact met een jeugdige gedetineerde en het enige dat hij nog met deze gedetineerde kan doen, namelijk dammen. Hij noemt het sacramenteel dammen. Van den Hoogen sluit af met een zoektocht naar een idioom voor 'het geheim van presentie'. Want het werk dat deze twee beroepskrachten beschrijven valt binnen de kaders van een werkorganisatie en moet verantwoord worden en tegelijk is het meer. Ze doen het gewoon en het is moeilijk te duiden wat ze doen. Is het te duiden met roeping? Van den Hoogen maakt een vergelijking met Charles de Foucauld. Hij ging wonen tussen de Touaregs en Berbers in Algerije. Hij wilde niets doen dan aanwezig zijn bij de anderen. Hij gaat ook nog te rade bij de mysticus Ruusbroeck, om te duiden dat het geheim van de presentie voorbij alle beelden gaat. Het is een breuk en tegelijk verbondenheid. Veel nadruk ligt op de spiritualiteit van de beroepsbeoefenaar, de pastor.

Een poging om het werk te duiden in een kort artikel is **Transparante plaatsen, 2015**. Van der Zwan duidt de praktijk: "Transparante plaatsen zijn de plekken waar twee werkelijkheidsniveau's elkaar ontmoeten of waar de twee lijnen daarvan elkaar snijden. Plaatsen waar de grens tussen deze twee niveau's heel zacht, poreus en doorlaatbaar is. ... Een transparante plaats is overal waar ons hart wordt geopend." ... "Er is zoiets als de spiritualiteit van de transparante plaats. Ik denk dat ik bedoel dat het gaat om het 'inoefenen' in het brede menselijke gevoelsspectrum dat geweven is rondom compassie, mildheid en andere waarden van gastvrijheid. Dit kan er toe leiden dat praktijken 'transparante plaatsen' worden zodat vervreemding plaats maakt voor verdieping. Kun je dat zomaar stellen en moet je daarvoor dan christelijk zijn? Zo niet wat betekent die verdieping dan?"

De verbeelding van de kerk, 2001, is een zoektocht naar een nieuw-missionaire ecclesiologie. Gerrit Jan van der Kolm die in Dordrecht de Buitenwacht op richtte beschrijft het ontstaan van buurtpastoraat, inloophuizen en missionaire gemeente. Hij analyseert de opvattingen over kerk en nieuwe gemeenschappen die daar een rol in spelen. Netwerken zijn in plaats gekomen van gemeenschappen en bij een netwerk horen is een keuze. Wat is dan gemeenschap? Dat is een verbeelding van een netwerk van relaties. "Als men het gemeenschapsgehalte van netwerken wil kennen, moet men vragen naar de betekenis van de netwerkrelaties voor de betrokkenen: beleeft men gemeenschap in of aan het netwerk? Geven deze relaties de betrokkenen de ervaring van 'erbij horen' en 'erkenning'?" (blz. 193)

Voor stad en kerk, 2014, de inspiratiegids die werd uitgebracht bij het tienjarig bestaan van Stek Den Haag, voor stad en kerk. In het boek staan essays, vier vrijwilligers werden geïnterviewd en voorts zijn er bijbelteksten, foto's, gedichten, meditatieve teksten, beeldassociaties en tafelgebeden van Haagse predikanten. De meeste bijdragen werden speciaal voor dit boek geschreven.

Uit het boek: "*Dietrich Bonhoeffer pleitte voor een kerk die voor zichzelf geen ruimte vraagt, maar ruimte weet te maken voor anderen. De kerk kan alleen werkelijk kerk zijn als ze zich binnenstebuiten keert en daadwerkelijk 'kerk-voor-andere' is. Tegelijkertijd heeft de kerk een geheim dat zij zorgvuldig dient te bewaren. Zonder dat geheim zou de kerk het niet volhouden en oplossen in de wereld. Het gebed maakt van dat geheim de kern uit. Dit gebed kan echter niet alleen gesproken, gezongen of gevierd worden. De kerk kan haar geheim alleen bewaren door het ook te doen.*"

Beschrijvingen van de praktijk van kerk- en buurtwerk zijn er ook.

Een dapper zootje ongeregeld, 1995. Kerk-zijn met en in de buurt, dat was het uitgangspunt voor de Nassaukerk-gemeente en de Magdalenaparochie, waaraan Paula Irik dertien jaar verbonden was. In plaats van bij de pakken neer te zitten zijn zij aan de slag gegaan om er een kerk-met-toekomst van te maken. Hoe dit verliep, welke kenmerken deze kerk van de toekomst heeft, de theologische kanttekeningen hierbij én hoe plaatselijke gemeenten dit kunnen vertalen naar hun eigen situatie, wordt beschreven in dit boek.

25 jaar buurtpastor Maastricht, 2012, een associatieve bundel van verhalen bij elkaar gebracht uit het werk van buurtpastor Gabriëlla de Keukeleire. Werkend vanuit de methodiek van presentie was buurtpastor Gabriëlla aanwezig tussen mensen. Zij luisterde naar de levensverhalen. Zij was aanwezig bij diepte en hoogtepunten van mensen in de wijk. Zo gaf zij inhoud aan haar pastorale opdracht, om het verhaal van naastenliefde, van betrokkenheid bij en met mensen gestalte te geven. "*Deze pastorale 'presentie'-benaderingswijze kan 't Vrouweveld blijvend onderscheiden van andere initiatieven in de wijk, mede omdat wij zoeken naar een manier van werken waarbij ook God ter sprake komt en zichtbaar benoemd wordt in de alledaagsheid van mensen. Jezus van Nazareth, die bijzondere man van God, is hierbij een blijvende bron van inspiratie.*", blz. 235.

5

AANSLUITENDE THEOLOGIE

Marcus Borg, *Het hart van het christendom, Modern geloof en traditie*, Kampen, 2010, oorspronkelijk *The heart of Christianity, Rediscovering a life of faith*.

Samuel Wells, *Een Nazaret-manifest, Met God zijn*, Franeker, 2020, oorspronkelijk *A Nazaret Manifesto – Being with God*.

WAAR VIND JE DE LITERATUUR?

Samen bouwen aan een dak

Handreiking voor het werken met kwetsbare vrijwilligers, Jenny Zwijnenburg, Bart Eigeman, Netwerk DAK, 2019, https://netwerkdak.nl/wp-content/uploads/2019/10/Samen-bouwen-aan-een-dak_def.pdf.

Meer dan een dak

Maarten Davelaar, Helma Hurkens, Jan van Opstal, Van der Ros Communicatie, 2017, 978-90-812849-9-8, <https://netwerkdak.nl/organisatie-en-beleid/meer-dan-een-dak/>

Praktijkboek presentie

Elly Beurskens, Marije van der Linde, Andries Baart, 2019, Bussum, Coutinho, 216 pp.

Oog in Oog

Rob van Waarde, 2017, Boekencentrum Academic, 208 pp.

Presentie en community, 2021, Titus Schlatmann, <http://www.korschippers.nl/artikel-titus-schlatmann-presentie-in-community/>

Transparante plaatsen - MST mensen in beeld houden

In Missie Impasse, op de drempel van een missionair tijdperk, Frans Dokman en Rob van der Zwan (redactie), een uitgaven van De Missionaire Bondgenoten, 2016.

Als aan de keukentafel, Onderzoek naar professionalisering van het werk van vrijwilligers in inloophuizen

Marchien Timmerman, 2015, Lectoraat Theologie & Levensbeschouwing Zwolle, Christelijke Hogeschool Windesheim.

Wandelen zonder doel – Jezelf blootstellen aan de stad

in Tijdschrift voor Geestelijk Leven, nr 3/2015 Gaandeweg op adem komen.

Lees de samenvatting in De Bezieling <https://debezieling.nl/wandelen-zonder-doel-jezelf-blootstellen-aan-de-stad/>.

Presente vrijwilligers

Over presentiebeoefening, zorgvrijwilligers, de mogelijkheid je in presentie te scholen en wat daarin te ontdekken valt, schrijft Henk Meeuws aan de hand van enkele uit het leven gegrepen getuigenissen. Welk inzicht valt je al doende te beurt?

6

Kerkelijke presentie in een oude stadswijk

Kerkelijke presentie in een oude stadswijk, onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van bewoners, Kor Schippers e.a., Kampen, 1990, 296 pp.

Buurthuis in zelfbeheer

Buurthuizen in zelfbeheer, Astrid Huygen, 2014, ISBN 978-90-5830-625-8, 53 pag.

Voor stad en kerk, Inspiratiegids van Stek

Voor stad en kerk – inspiratiegids, Willem van der Meiden & Derk Stegeman, Vught, 2015 Het boek is tevens bij Stek te koop

Zo wordt het spel gespeeld

Zo wordt het spel gespeeld, Over empowerment en gemeenschap, een praktijkonderzoek, Titus Schlatmann en Rob van Waarde, Van der Ros Communicatie, 2012, 144 pp., ISBN 978-90-812849-6-7.

Theologe Maaïke de Haardt herkende de uitnodigende toon van het boek en schreef een recensie, Dag-dagelijkse spiritualiteit.

Diaconie en caritas in deze tijd

Herman Noordegraaf, inleiding tijdens Netwerkdag 2011, Netwerk DAK.

Empowerment als kader

Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg, *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2009, Volume 18, Issue 4, pp. 22–42.

De kramp voorbij

De kramp voorbij, *Theologische noties bij zending, presentie en kerk*, Jannet van der Spek, Narratio, 2010, 358 pp., ISBN 9789052639314.

Bind-Kracht in Armoede

Bind-Kracht in armoede, *Leefwereld en hulpverlening*, Kristel Driessens Tine Van Regenmortel, 2006, Lannoo, 252 pp.

Almachtig kwetsbaar

A. de Krijger en F. Wijsen sma, *Garant Uitgeverij Antwerpen/Apeldoorn*, www.maklu.be, 2006, ISBN 978-90-441-20929 Te bestellen via de boekhandel

25 jaar buurtpastor Maastricht

25 jaar buurtpastor in het Wittevrouwenveld Maastricht, Gabriella de Keukeleire, *Boekenplan*, 2012, 255 pp., ISBN 978 90 8666 274 6.

Geloven in de buurt

Geloven in de buurt, over buurtpastoraat, Marieke Sillevius Smitt, en Titus Schlatmann, *Van der Ros communicatie*, 2009, 124 pp., ISBN 9789081284929.

Van klacht naar kracht

Van klacht naar kracht, *Effectieve werkwijze in arme wijken*, Suzanne Kooy, in eigen beheer uitgegeven door de stichting SamenWonen-SamenLeven, 2011, 87 pp. <https://www.sw-sl.nl/methodiek-van-klacht-naar-kracht/>

Een theorie van de presentie

Theorie van de presentie, Andries Baart, *Boom Lemma Uitgevers*. ISBN 9789059313217, 2014, 918 pp.

Missionaire presentie

Frans Wijssen, *Vliegers*, *Bulletin van de Vereniging Netwerk Urban Mission*, 29, 2000.
Download hier het artikel: <https://netwerkdak.nl/wp-content/uploads/2020/01/missionaire-presentie-Frans-Wijssen-2000.pdf>

Een dapper zootje ongeregeld

Paula Irik, *Narratio*, 9789052631844, 148 pp

Een open kerk

Jan Hendriks, *Op weg naar de herberg : bouwen aan een open kerk, voorbeelden, voorwaarden, aanpak, grenzen*, *Kampen*, 2002.

De verbeelding van de kerk, Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesiologie

Gerrit Jan van der Kolm, Boekencentrum, 2001, ISBN 9023909674, 274 pp.

De rol van de kerk in de post-industriële stad

Visser, Hans, Uitgever: Boekencentrum, 340 pagina's, Paperback, Nederlands, ISBN: 9789023717546 (ISBN10: 9023717545), 2000.

Proefschrift van Hans Visser die in de Pauluskerk in Rotterdam startte met de opvang van dak en thuislozen en uitgeprocedeerde vluchtelingen.

De teloorgang van het kerkelijk club en buurthuiswerk

Joop Simonse, Ten Have, Baarn, 1997, ISBN9025946852, 280 pp.

Kerkelijke presentie in oude stadswijken

Kerkelijke presentie in oude stadswijken, een onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van bewoners, K.A. Schippers e.a., ISBN: 9024266114, Kok, Kampen, 1990, 206 pag.

Gastvrij onthaal

In 1997 schreef Sake Stoppels het boek 'Een gastvrij onthaal, Gids voor inloopcentra en andere vormen van kerkelijke gastvrijheid'. Het is boek is inmiddels een klassieker voor inloophuizen.

Literatuurbericht diaconaat

Wil je een selectie van publicaties op het terrein van het diaconaat vanaf 2010 tot ongeveer midden 2016, kijk dan bij [Handelingen, tijdschrift voor praktische theologie](#) en religiewetenschap. Niet alleen wetenschappelijke publicaties komen aan de orde, ook uitgaven voor een breed publiek. De literatuurberichten werden geschreven door Herman Noordegraaf.